

A MAGYAR NYELV BOLGÁR-SZLÁV ELEMÉIRŐL

H. Tóth Imre

A magyarság a Kárpát-medencében való megtelepülése után jelentős változásokat élt át: megismerte a földművelés közép-európai formáját, megváltozott életmódja, lakása, öltözködése, táplálkozása. Még jelentősebb változást jelentett a kereszténység felvétele és az állam megszervezése.¹ Mindez a magyar nyelv változásokra legérzékenyebb struktúrájában, a szókincsben is tükröződik a különféle jövevényszavak meghonosodása révén. E jövevényszavak között jelentős számban vannak szláv eredetűek. A magyar nyelv szláv eredetű szavai az irodalmi nyelv szókincsének 12,4 százalékát teszik ki.²

A tudományos magyar szlavisztika megalapítója, Asbóth Oszkár /1852--1920/ volt az, aki az elsők között felfigyelt arra, hogy szláv jövevényszavainkat az átadó nyelvtől függetlenül rétegekre oszthatjuk. E rétegek feltárása során Asbóth Oszkár rendkívül nagy szerepet tulajdonított bolgár-szláv

eredetű jövevényszavainknak. Asbóth Oszkár kutatásainak egyoldalúságát Melich János /1872--1963/ helyesbítette, aki a bolgár hatás mellett hangsúlyozta a többi szláv, elsősorban a horvát és a szlovén nyelv magyarra tett hatását is. Melich János érdeme, hogy Asbóth kritikájának hatására kidolgozta és kibővítette az egyes rétegek elkülönítésére szolgáló tudományos módszert, amelynek klasszikus összefoglalását nyújtja Nyelvünk szláv jövevényszavai c. művében.³

A magyar nyelv szláv jövevényszavainak kutatásában kimagasló hely illeti meg Kniezsa István /1898--1965/ professzort, aki egész sor résztanulmányban és A magyar nyelv szláv jövevényszavai c. sajnós befejezetlenül maradt művében összegzi, értékeli az eddigi kutatások eredményét és kijelöli a további munka főbb irányát. Kniezsa István nagy érdeme, hogy az Asbóth Oszkár által kívánatosnak tartott, de Melich János által kelletlenül nem méltányolt magánhangzók kvantitásával foglalkozó vizsgálatokat is bevonta szláv jövevényszavaink forrásai meghatározásának munkájába.

Kniezsa István A magyar nyelv szláv jövevényszavai c. immár klasszikussá vált művének I/1. kötetében a bolgár-szláv /továbbiakban csak bolgár/ jövevényszavainkat illetően különböző csoportokat állít fel. Kétségtelenül bolgár eredetűnek tartja következő szavainkat: berce, bolgár, goromba, lencse, mesgye, mostoha, nadrág, nyüst, ontok, panasz, pamat, pest, porong, rozsa, siska, szerencse, vádol, zarándok. Valószínű, vagy lehetséges, hogy bolgár eredetű imely, konkoly, ladik,

palota, szavat szavunk. Bolgár ill. keleti szerb, vagy óhorvát, esetleg ószerb átadót feltételez bělězna, bocska, eszterga, gabona, östör, palást, pitvar szavaink esetében. Jellemző, hogy a bizánci rítusra utaló, igen régi keresztény terminológia szavait Kniezsa nem tekinti egyházi szláv eredetűnek. Ide sorolhatók a diák, karácsony, kereszt, /talán a keresztel/ pap, és szombat főnevek. Az ógyházi származtatás ellen szól szerinte az a tény, hogy: 1. Az ógyházi szláv a magyar nyelvre semmilyen hatással nem volt. Még a későbbi egyházi szláv hatás is "egészen minimális". 2. A bizánci rítus a honfoglalás után nem játszott komoly szerepet Magyarországon.⁴

Kniezsa bolgár eredetű jövevényszavaink átadó forrásának meghatározásánál különféle kritériumokból indul ki. A legegyszerűbb és legnagyobb bizonyító erejű a fonetikai, amely alapján mesgye, mostoha, nyüst, pest, rozsdá szavaink bolgár eredete kétségtelen. Jelentéstani kritérium alapján panasz szavunk bolgár eredetű, mert queremonia, querula jelentésben csak az ógyházi szlávban van meg.⁵ Történeti és szóföldrajzi kritériumok szólnak amellett, hogy az ontok 'bélfonál' főnév bolgár eredetű. A takácsmesterség műszavai között ugyanis vannak bolgár eredetűek /pl. porong 'vasból való keret a vászon szövésére'. Az a tény, hogy az ontok csak Erdélyben mutatható ki, a bolgár eredet földrajzi bizonyítéka.⁶

Kniezsa István rendkívül lelkiismeretesen vizsgálta meg szláv jövevényszavaink lehetséges forrását. Minden körülményt

figyelembe vett vitás eredetű szavaink elbírálásakor. Figyelemmel kísérte más tudományterületek eredményeit és azok hatására korábbi álláspontját gyakran meg is változtatta. Ezzel magyarázható, hogy vannak olyan szláv jövevényszavaink, amelyeknek a forrásáról megváltoztatta véleményét. Így pl. király főnevünket A magyar nyelv szláv jövevényszavai c. művében történelmi kritériumok figyelembevételével valószínűleg horvát eredetűnek tartja,⁷ hiszen az állami terminológia déli-szláv eredetű. Ezzel szemben A magyar állami és jogi terminológia eredete c. akadémiai előadásában már e szó feltétlen nyugati eredete mellett tör lándzsát.⁸ Különösen sokat foglalkoztatta Kniezsát az állami és jogi élet terminológiájának eredete. Az ebbe a témakörbe tartozó szókincset déli-szláv, valószínűleg óhorvát eredetűnek tartotta. Jól látható ez az álláspontja az asztalnok, udvarnok és vajda szavaink magyarázatánál. A magyar nyelv szláv jövevényszavai c. művében az első műszót a délszlávból származtatja, a második pontos forrását nem jelöli meg, míg a vajda esetében orosz, bolgár, vagy horvát eredeztetést lát valószínűnek. Ezt a véleményét a magyar állami és jogi terminológia eredetéről tartott előadásában úgy módosítja, hogy valószínűleg bolgár eredetű asztalnok, vajda esetleg az udvarnok, az ispán, zászló és vitéz szavunk. Bolgár eredetűnek tartja viszont a szavat, zuvaty szót, melynek jelentése:⁹ a lopás vádjának elhárítása azzal, hogy a gyanúsított megnevezi azt a személyt, akitől a

kérdéses tárgyat vette, vagy kapta.⁹

A magyar állami és jogi terminológia eredetére vonatkozó fejtegetéseit Kniezsa István azzal a megállapítással zárja, hogy "a magyar jogi terminológiának jelentékeny része déli-szláv, és pedig részben szerb-horvát, részben bolgár eredetű."¹⁰ Az előadást követő vitában, melyben nyelvészek és történészek, néprajzosok és irodalmárok vettek részt, Kniezsa álláspontját többen is kiegészítették. E kiegészítésből két megállapítást emelünk ki: 1. Hadrovics László professzor szerint aligha valószínű a szerb hatás állami terminológiánk kialakulásában. 2. Perényi József professzor véleménye az, hogy az állami terminológia bolgár származású.¹¹ Kniezsa válaszában hangsúlyozza, hogy helyesebb volna azt mondani, hogy állami terminológiánk bolgár jellegű,¹² de vannak nem bolgár eredetű műszavai is /pl. király/.

Ez volt az álláspont a magyar nyelv bolgár jövevényszavait illetően Kniezsa István életében. Ettől az állásponttól csak a részleteket illetően figyelhetünk meg eltérést. Így pl. Bárczi Géza /1894--1975/ A magyar szókincs története c. könyvében dorong szavunkat -- Asbóth nyomán -- valószínűleg a bolgárból származtatja.¹³

Kniezsa halála után is aktuális téma maradt bolgár eredetű jövevényszavaink kutatása. Hadrovics László akadémikus két Kniezsa által nem vizsgált szavunkról bizonyította be, hogy szláv eredetű. Archaikus ill. tájnyelvi porgolát /porgo-

lád, porgolác/ 'községkerítés' szavunkról meggyőzően mutatja ki, hogy bolgár átvétel. Az eddig megfejthetetlennek tűnő tüstént 'azonnal, mindjárt' határozószót illetően Hadrovics László a szláv származtatás mellett foglal állást, átadó nyelvként a bolgárt vagy a szerbet nevezve meg.¹⁴

A magyar nyelv szláv elemeinek vizsgálata komplex jellegű kutatásokat igényel, amelyekben jelentős szerep jut más szakterületek művelőinek. Különösen a történeti kutatásoknak a jelentősége nő meg e kérdések vizsgálatánál. A történettudomány régebbi eredményei eddig is felhasználásra kerültek a jövevényszó-vizsgálatokban. Azonban az újabb kutatások eredményei is jelentősen módosíthatják a nyelvészeti vizsgálódások irányát. Ami bolgár jövevényszavainkat illeti, utalunk itt azokra a megállapításokra, amelyeket állami terminológiánk egy részének bolgár eredetéről Perényi József professzor tett. Szerinte a magyarság jogi és állami terminológiája csak bolgár eredetű lehet, mert történeti adataink vannak Magyarországon egyes részeinek a bolgár államhoz való tartozásáról. Ennek az államalakulatnak a lakosaival került leghamarabb kapcsolatba a honfoglaló magyarság. A dunántúli szlávokkal való kapcsolatok valamivel későbbiek.¹⁵

Hasonló nézeteket vallott a nyelvész és történész Moór Elemér /1891--1974/ is, aki meggyőzően bizonyította, hogy a már Melich Jánosnál oly nagy szerepet játszó kéleti szerb nyelvjárásokkal, amelyekre Kniezsa is több helyen hivatkozik, a magyarság a jelentős földrajzi távolság miatt nem is

érintkezett.¹⁶ Következésképpen keleti szerb jövevényszavak nincsenek a magyarban. Ilyennek minősített jövevényszavaink a bolgárból valók, hiszen a bolgárok jelenléte a honfoglalás-kori Magyarország területén a helynévanyagból jól kimutatható.¹⁷

Kniezsa István figyelembe véve azokat a helyesbítéseket, amelyek A magyar nyelv szláv jövevényszavai c. műve kapcsán a különböző szakterületek művelői részéről elhangzottak, revidálta megállapításait. Kiinduló tételként megállapítja, hogy a X--XI. században a magyarok a bolgárokon kívül csak a kaj-horvátokkal, szlovénekkal és szlovákokkal érintkeztek.¹⁸ Mivel a magyar keresztény terminológia bizánci rítusra utaló műszavai /diák, kereszt, pap, szombat/ az említett szláv nyelvek közül csak a bolgárból ismeretesek, ezen szavak azoknak a bolgároknak a nyelvéből valók, akiktől mostoha, nyüst, mesgye szavunkat is vettük. Erre a feltételezésre elégséges alapot ad az, amit a történeti források alapján a bizánci egyház X--XI. századi magyarországi térítő tevékenységéről tudunk.¹⁹

Bolgár jövevényszavaink kérdéséhez Kniezsa István halála után Moór Elemér szólott ismét hozzá egy meglehetősen problematikus tanulmányában, amelyet Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez c. alatt a Századok c. folyóirat Vita rovatában publikált. Moór Elemér itt is a történelmi viszonyokból indul ki. Alapvető megállapításait a következőkben foglalhatjuk össze.

1. A magyarok a X. században csak a bolgárokkal és szlovákokkal érintkeztek. 2. A keleti szerbekkel a magyarság sohasem került közvetlen érintkezésbe. 3. Szlovén jövevényszavak a XI. század előtt aligha kerülhettek nyelvünkbe. 4. A Što nyelvjárást beszélő szerbekkel csak a Rigó-mezei csata után kerültek őseink kapcsolatba.²⁰

A fenti megállapításokból egyértelműen levonható az a következtetés, hogy azok a szláv jövevényszavaink, amelyeket a X. század folyamán vettünk át, vagy a bolgárból, vagy a szlovákból származtathatók. Ha ezen átvételek délszláv jellegűek, akkor az átadó nyelv csak a bolgár lehet. Ha jövevényszavaink nyugati szláv jellegűek, a szlovák eredeztetés a valószínű.²¹ E téziszből kiindulva Moór állami terminológiánk korai rétegét bolgárnak, azaz bolgár eredetűnek nyilvánítja más, ún. kultúrszavakkal együtt.²²

Tekintsük át az elmondottak szemszögéből a magyar nyelv bolgár eredetűnek tulajdonítható jövevényszavainak kérdését!

1. A Kniezsa István által kétségtelenül bolgárnak minősített jövevényszavakon kívül történeti kritériumok alapján bolgár eredetű az a réteg is, amelyről Kniezsa lehetségesnek tartotta a bolgár eredetet.

2. Mivel keleti szerbekkel nem érintkeztek őseink, a keleti szerbnek tekintett jövevényszavak is bolgár eredetűeknek bizonyulnak /bélézna, östör, palást/. Ami a keleti szerb nyelvjárást illeti, említettük, hogy elsőnek Melich János

operált e nyelvjárás magyarra tett hatásával. A honfoglalás-kori Magyarország c. művében a bolgár-szláv lakosságról a következőképpen nyilatkozik: "a honfoglalás-körülbeli időkben a bizánci birodalom érdekeltségének a területén tehát a Szerémségben, a Duna-Tisza közén, a Maros-közén és a Tiszántúl, továbbá Erdélyben bolgár-török és délszláv: bolgár-szláv nyelvű népek laktak".²³ Azonban ez a megállapítása nem egyértelmű, mert az erdélyi szlávokról, akiket egyszer bolgár-szlávoknak minősített, a következőket írja: "Amennyiben Erdélyben a IX--X. században szlávok is laktak, ezek a honfoglalás ideje előtt a Balkánról, éspedig a bizánci érdekeltség területéről idevándorolt délszlávok voltak. Nyelvük a mai nyugati bolgár és a keleti szerb nyelvjárás IX. századi őse."²⁴ E szláv nyelvű emléke a Bělgardz/Gyulafehérvár neve/, a Zalatna²⁵ helynév, amennyiben nem későbbi eredetű. Ide vonható Szent István anyjának Bělekneqini < Bělokneqini neve, amely a bolgár-török Saroltu 'fehér menyét' szláv tükörszava. A személynévről írva Melich ismét hangsúlyozza, hogy olyan nyelvjárásból ered, amely a nyugati bolgár és keleti szerb nyelvjárás X--XI. századi őse.²⁶ Hasonlóképpen e nyelvjárás emléke még a Prokuj személynév, Szt. István nagybátyjának a neve.²⁷

Már láttuk, hogy keleti szerb jövevényszavak nem kerülhettek nyelvünkbe, mert a keleti szerbekkel közvetlen érintkezése a magyarságnak nem volt, de fonetikai jellegű megfontolások is kizárják a keleti szerb származtatás valószínűsége-

gét. A mai keleti szerb nyelvjárások, amelyek átmenetet képeznek a bolgár nyelvhez -- sajátos balkanizmusaik miatt -- eredetileg szerb nyelvjárások voltak, amelyek a XIII--XIV. századi sto nyelvjárások innovációiban már nem vesznek részt. Ez arra utal, hogy akkorra a keleti szerb nyelvjárások elkülönültek a sto nyelvjárásoktól. A keleti szerb nyelvjárások jellemző ősi szerb vonása az, hogy a két redukált hang helyén /ʙ, b/ csak egy magánhangzó van.²⁸ Melich szerint az erdélyi szlávok nyelve a nyugati bolgár és keleti szerb nyelvjárás IX. századi őse. Ez a megállapítás azonban a keleti szerb nyelvjárások ismeretében vitatható, mert a nyugati bolgárban a két redukált helyén két magánhangzó van /o, e/, míg a keleti szerb nyelvjárásokban pedig csak egy. Ez azt jelentené, hogy az erdélyi szláv nyelvjárásra egyszerre jellemző a két redukált helyén megjelenő két teljes képzésű magánhangzó és a két redukált helyén fellépő egy magánhangzó is, ami aligha lehetséges. Maga Melich is utal arra, hogy a Duna mentén megtelepedett délszlávok nyelvének a nyugati bolgár és keleti szerb nyelvjárás a folytatója, tehát nyelvük azonos az erdélyi szláv-ságával. Azonban, amint a magyar nyelv e nyelvjárásból vett jövevényszavai mutatják, az ősszláv ʙ és b két külön hang volt ebben a nyelvjárásban.²⁹ Ez a tény kizárja, hogy keleti szerb jellegűnek tekintsük, mert a keleti szerbben az ősszláv ʙ, b helyén csak egy magánhangzót találunk. Így nemcsak földrajzi, de egy fontos nyelvészeti kritérium is kizárja azt,

hogy a magyarok a IX--X. században a keleti szerb nyelvjárás őseiből szókölcsonzéseket vettek volna át.

Következésképpen a Bélgradz, Béleknegini, Zalatna, Prokuj tulajdonfőnév keleti szerbből való származtatásának lehetősége is elesik. Így az eddig keleti szerb eredetűnek tekintett bélēzna, östör, palást szavainkon kívül a Bélgradz, Béleknegini, Zalatna és Prokuj tulajdonnevek is bolgár eredetűek.

3. A feltételezett keleti szerb átvételekről mondottak érvényesek az ószerbnek minősített jövevényszavakra is. Így például Hádrovics László akadémikus azt feltételezi, hogy tüstént határozószavunk talán bolgár vagy szerb átvétel. Hangsúlyozza azonban, hogy az átvételnek korán kellett történnie, amikor még a redukált hangok megvoltak.³⁰ Ebben az esetben tüstént szavunkat ószerbnek lehetne tekintenünk. Ennek a feltételezésnek ellene mond az a körülmény, hogy a szó átvétele idején az átadó nyelvben még megvoltak a redukált magánhangzók, hiszen az ǔ helyén található magyar ü megfelelés egy redukált magánhangzó folytatása. Ha az átvétel idejében, az átadó nyelvben még megvolt a redukált magánhangzó, akkor az átadó nyelv nem lehetett a szerb, mert a szerbekkel a magyarság a redukáltak megléte idején még nem került kapcsolatba. Egy másik hangtani forrás, a st megléte alapján /az ósszláv skj helyén/ kérdéses szavunk lehet bolgár, vagy sto nyelvjárásbeli szerb is. Mivel azonban e szó a redukált hangok meg-

léte idején került a magyarba, tehát akkor, amikor a sto nyelvjárást beszélő szerbekkel még nem érintkeztek őseink, a st hangkapcsolat is a bolgár eredetet valószínűsíti.

4. Láttuk, hogy Kniezsa István korábbi álláspontjával ellentétben bizánci rítusra utaló diák, kereszt, pap, szombat műszavainkat is a bolgárból származtatta. Ebből a szempontból figyelmet érdemel a karácsony főnév, amely Kniezsa István szerint a honfoglalás előtti szlávsnál volt elterjedve.³¹ A honfoglalás előtt őseink az akkor még túlnyomó többségükben pogány óroszokkal és a már keresztény bolgárokkal érintkeztek. Az a tény, hogy a bolgárból is ismeretes a karácsony szó 'ein Tag um Weihnachten' jelentésben, valószínűvé teszi, hogy ez a szavunk is bolgár eredetű.

A magyar keresztény terminológia déli szláv eredetű, azaz kisebb részben a görög rítusú bolgárok, ill. a latin szertartású horvátok nyelvéből származik.³² Van azonban keresztény terminológiánknak egy rituális és nyelvi szempontból neutrális rétege is. Ide tartozik szent, szentel szavunk is. Ezek jellegzetes vonása az, hogy a szláv magashangrendű nazális helyén en hangkapcsolat fordul elő bennük. A nazálisok nyomait felmutató szláv jövevényszavaink átvételének legkésőbbi időpontja a X. század vége.³³ A X. század végéig a magyarok csak a bolgárokkal és a szlovákokkal kerültek kapcsolatba. Mivel a keresztény terminológia délszláv eredetű, a szlovák származtatás lehetősége elesik. Így szent és szentel szavaink

bolgár eredete valószínű, hiszen ezek a műszavak a kereszténység legalapvetőbb fogalmi körébe tartoznak, és nélkülük elképzelhetetlen a keresztény hitre való térítés. Mivel ez a térítés 973-ig a bizánci egyház tevékenységéhez fűződik,³⁴ jogos említett szavaink óbolgár származtatása. A nyugati egyház missziós munkája csak 973 után válik lehetségessé.³⁵

5. Úgy tűnik, hogy a magyar nyelv állami és részben jogi terminológiája is árnyaltabb megközelítést kíván. Bár kezdetben Kniezsa István kizárta a bolgár szókölcsönzés lehetőségét, később néhány műszót bolgárnak tekintett és elismerte a terminológia bolgáros jellegét. A Kniezsa István által bolgárnak tekinthető asztalnok, vajda, udvarnok, ispán, zászló, szavat műszavainkon kívül ide sorolható az udvar 'aula' és dolog 'tartozás'. Az utóbbi szót Kniezsa István a csa-horvát dűg 'debitum, officium' terminus technikusból származtatja azzal a megjegyzéssel, hogy csak a csa-horvátban lehet a szónak a magyaréval rokon jelentését, ill. jelentéseit kimutatni. Ha az alapjelentés, amiből a magyar műszó jelentései kifejlődtek, a csa-horvátban a 'debitum, officium', akkor nyugodtan tekinthetjük kérdéses szavunkat óbolgárnak is, mert a szó alapjelentése az óbolgárban is 'debitum', 'tartozás, adóság' volt. Nem beszélve arról, hogy egy csa-horvát dűg aligha adhatott volna a magyarban fonetikailag dolog hangalakot.³⁶

Összefoglalva az állami és jogi terminológia eredetéről mondottakat, a következő megállapítást kockáztatjuk meg.

Valószínűnek látszik, hogy a keresztény terminológiához hasonlóan a magyar állami és jogi élet műszavai is kettős eredetűek: van bennük egy korai réteg, amely minden bizonyos bolgár, és van egy későbbi rétege, amely Horvátország meghódítása /1091/ után a horvátból került a magyarba. A bolgár réteget a honfoglaláskor itt talált állami szervezetben élt bolgárok nyelvéből vettük át, míg a horvát réteget jóval később. Kristó Gyula kutatásai alapján tudjuk, hogy a magyar állam két meghódított idegen államalakulatot kapcsolt magához. I. István 1010 körül megdöntötte az Erdély déli részében létezett bolgár "politikai képződményt", amelynek élén a vajda állott.³⁷ Ennek a terminológiája került bele legkorábban a magyar állami és jogi élet szókincsébe. Minden okunk megvan ugyanis arra, hogy azt feltételezzük, hogy Krum kán az általa a bolgár birodalomhoz csatolt területeket államilag is megszervezte és központi irányítás alá vonta.³⁸ A bolgár terület bekebelezése után, mintegy száz évvel később került sor a tengeremelléki horvát államalakulat meghódítására.³⁹ Ennek állami és jogi terminológiájából kerültek a magyar nyelvbe a megfelelő késői horvát eredetű műszavak.

6. Többször szót ejtettünk már a Kárpát-medence bolgárjairól. Azonban alig került sor a magyar nyelv bolgár elemeinek vizsgálata során a bolgár eredetűnek tekinthető helyneveink vizsgálatára.

Melich János a Zalatna nevet az erdélyi szlávok nyelvéből

származtatta, tehát valószínűleg bolgárnak tartotta. Long helynevünket, amely a nazális magánhangzó helyén meglévő o+n hangkapcsolat tanúsága szerint a XI. század előtti átvétel, Melich elsősorban bolgár-szlávnak tekintette.⁴⁰

A többi helynevek, pl. Zemplén, Zimony, Csongrád, Nógrád esetében Melich a délszláv eredetet tartja valószínűnek.⁴¹

Hasonlóan délszlávnak minősíti a Zagyva, Zagyóca folyónevet, bár megjegyzi, hogy szerbes alakja nem az a szerb nyelv, amelyen a mai szerb.⁴² De nem mentes Melich János bizonyos ingadozásoktól sem, mert a Zemplén és az egyazon etimológiájú Zimony helynevről a következőket írja: "nem valószínűtlen, hogy a X. századi szerémségi ómagyar Zemlin név az ugyane korbeli óbolgár Zemlōn -nak az átvétele, s ugyanilyen óbolgár, eredetű a felsőmagyarországi honfoglaláskori ómagyar Zemlin 'Zemplén' is."⁴³ Fehér Géza éppen a Zemplén származtatásából kiindulva, Melich eredményei továbbfejlesztve Nógrád, Csongrád helyneveinket és Tapoly, Tapolca folyóneveinket bolgár-szlávnak minősíti.⁴⁴

Kniezsa István Magyarország népei a XI-ik században c. művében hangsúlyozza, hogy a bolgár lakosságot csak a bizánci források adatai alapján feltételezi, mert nyelvészetileg nem lehet kimutatni nyomukat.⁴⁵ Igen meglepő az a megállapítása, hogy Erdély ősi bolgár lakosságának bizonyítására nem tudunk nyelvészeti bizonyítékokat felhozni.⁴⁶ Kniezsa István a bolgár eredetű helynevek vizsgálatánál nem vette figyelembe azo-

kat a toponimákat, amelyekben az ósszláv kt+ŷ helyén st van a magyarban, mert Melich nyomán magyar helynévadást gyanított bennük,⁴⁷ pedig ilyen helynév több is található Magyarországon.

Később Kniezsa István felülvizsgálta ezt az álláspontját, és vizsgálódásai alapján meghatározta azokat a helyneveket, amelyek kétségtelenül ill. nagy valószínűséggel bolgár eredetűek lehetnek. Kniezsa István elsősorban a kétségtelenül bolgárnak minősíthető kt+ŷ hangkapcsolatra visszamenő st hangcsoportot tartalmazó helynévanyagot vizsgálta meg. E helyneveket a pest 'barlang'kemence' elemet tartalmazó földrajzi nevek csoportja alkotja. Kniezsa István 12 Pest, vagy -Pest komponensű földrajzi nevet mutat ki, amelyek 14 esetben fordulnak elő a forrásokban; pl: Mészpest /Zemplén megye/ Pestes /Erdély/ Kúpest /Esztergom megye/ Peskő /Komárom megye/ Búdöspeszt /Miskolc közelében/. E helynevekről Kniezsa István megállapítja, hogy bolgár jellegűek és az itt lakott bolgárok nyelvéből kerültek a magyarba.⁴⁸ A grád elemű helynevek, ha azok délszláv jelleget mutatnak, akkor szintén származtathatók a bolgárból. Így valószínűleg bolgár eredetű a Visegrád, Nógrád, Csongrád és Belegrád is. Valószínű, hogy bolgár eredetű a Szeremlyén, Zemplén helynév is az ún. "l epentheticum" miatt. Ide sorolható a Hernád alsó folyásánál található Kinizs helynév is.⁴⁹

Szláv eredetű helyneveink tanulmányozása lehetővé tette Kniezsa

Istvánnak azt, hogy belőlük kiindulva településtörténeti következtetéseket levonva megrajzolja az itt élt szlávok, közülük a bolgárok elhelyezkedését a magyar-szláv érintkezések kezdetén. Hangsúlyozza, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainak 3 fő rétege van: bolgár, nyugati délszláv /kaj-horvát-szlovén, később sto-horvát/ és szlovák. Ezek a rétegek a magyarországi szláv eredetű helynévanyagból is kimutathatóak. Bolgár lakossággal kell számolni a Duna jobb parti környékénél. Bolgárok laktak a Duna bal partjától déli irányban a Duna és a Tisza között. Településeik Keleten elértek a Hernád vonaláig.⁵⁰ Az e területen élt bolgársággal a magyarok hosszabb ideig tartó szimbíózisba kerültek, amint erre mostoha, déd, koma, unoka szavaink utalnak. Nem mellékes körülmény az, hogy Kniezsa István e tanulmányában három rokonsági kapcsolatot jelölő főnevet /déd, koma, unoka/, amelyeket korábban bizonytalan eredetűnek /déd, unoka/ ill. délszlávnak /komā/ minősített, bolgárnak tart, és a magyar--bolgár együttélés egyik bizonyítékának tekint.⁵¹

Moór Elemér a bolgár államszervezet nyomait vizsgálva "ősi bolgár váruradalmakat" feltételez a Belgrád, Zemplén, Zimony, Nógrád, Fehérvár /Székesfehérvár/ Visegrád, Garadna, Csongrád és a forrásokból ismert Belegrád és Chingrad településeken, ill. azok környékén.⁵²

Meg kívánjuk jegyezni, hogy Moór Elemér felfogásával nem minden kutató ért egyet. Kiss Lajos csak a Pest-tipusú helyneve-

ket tartja bolgár eredetűnek, míg a Csongrád, Nógrád, Zemplén, Zimony, Zalatna toponimák esetében csak a délszláv jelleget tünteti fel és közelebbi meghatározást nem ad.⁵³ Ha elfogadjuk Kiss Lajos eljárását, még akkor is jelentős területen kereshetünk bolgár lakosságot, az általa is kétségtől bolgár eredetűnek tartott Pest-típusú helynevek alapján,⁵⁴ amelyeket jelentős számban felsorolt Kniezsa István. Lehetséges, hogy a további kutatások még újabb adatokkal is szolgálnak majd. Itt említjük meg a Pestes /1494/ helynevet, amely egy Temes megyéből való nemesi előnévben fordul elő.⁵⁵

Összefoglalva fejtegetéseinket megállapíthatjuk, hogy a történelmi Magyarország területén a honfoglalás korában élt bolgár-szláv lakosság, bár nem egyforma sűrűségben. Ez a bolgár-szláv lakosság államilag és egyháziilag is meg volt szervezve. A magyarság itt élt bolgárokkal tartós kapcsolatba került, amelynek eredményeképpen a családi élet fogalmkörébe, a bizánci rítusú kereszténység műszavaiba, az állami és jogi élet terminológiájába, a takácsmesterség szókincsébe, de az életmód más szféráiba is tartozó jövevényszavakat vett át tőlük. A Kárpát-medencében élt bolgárok magyar nyelvre tett hatása jelentékeny volt. Jelentékenyebb, mint ez az első látásra tűnik. A magyar nyelvtudomány újabb eredményei és elsősorban Kniezsa István munkássága alapján mind részletesebben bontakozik ki az a hatás, amit a bolgárok a magyarságra tettek. Azonban a magyar-bolgár kapcsolatok tanulmányozásához még további kutatások szükségesek.

Jegyzetek

- ¹ Kniezsa István. Magyar-szláv nyelvi érintkezések. A magyarság és a szlávok. Szerk.: Szekfű Gyula. Bp., 1942. 169.
- ² Bárczi Géza. A magyar szókincs eredete. 2. kiad. Bp., 1958. 16.
- ³ Melich János. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp., 1910. 30.
- ⁴ Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1. Bp., 1955. 121. 155.
- ⁵ Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai... 382.
- ⁶ Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai... 361.
- ⁷ Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai... 269.
- ⁸ Kniezsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VII. Bp., 1955. 240--241.
- ⁹ Kniezsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. 240.

- 10 Kniezsa István. A magyar állami és jogi terminológia eredete. 242.
- 11 MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VII. /1955./ Bp., 250, 265.
- 12 Uott. 265.
- 13 Bárczi Géza. A magyar szókincs eredete. Második, bővített kiadás. Bp., 1958. 90.
- 14 Hadrovics László. Jövevényszó-vizsgálatok. Bp. 1965., 41., 61.
- 15 MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. Bp. VII /1955./ 257--258.
- 16 E. Moór. Zur Geschichte südslawischer Völkerschaften im Karpatenbecken. Studia Slavica VIII. /1962./, 282.
- 17 E. Moór. i. m. 285--291.
- 18 István Kniezsa. Zur Frage der auf Cyrillus und Methodius bezüglichen Traditionen auf dem Gebiete des Alten Ungarn. Cyrillo-Methodiana. Köln--Graz, 1964. 205.

- 19 István Kniezsa. Zur Frage... 204--206. Bödey József. A magyarok és bolgárok. Magyarország és Kelet-Európa. Szerk. Gál István. Bp., 1947., 218.
- 20 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. Századok. 1970., No. 2, 372.
- 21 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia... 372.
- 22 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia... 370.
- 23 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország. Bp., 273.
- 24 Melich János. A honfoglaláskori... 272.
- 25 Melich János. A honfoglaláskori... 242, 247.
- 26 Melich János. A honfoglaláskori... 252, 253-
- 27 Melich János. A honfoglaláskori... 255.
- 28 Franciszek Sławski. Zarys dialektologii południowosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych. Warszawa, 1962. 115--116.

- 29 Melich János. A honfoglaláskori... 197.
- 30 Hadrovics László. Jövevényszó-vizsgálatok... 61.
- 31 Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai...
254.
- 32 Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai...
265.
- 33 Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai...
58.
- 34 Melich János. A magyar nyelv szláv jövevényszavai... 7.,
Melich János. Szláv jövevényszavaink I/2. 420--422.
- 35 Gutheil Jenő. A magyarság és kereszténység Szt. István
előtt. Vigilia, 25. /1960/ 459--466.
- 36 Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai... 157.
- 37 Kristó Gyula. A feudális szétagolódás Magyarországon. Bp.,
1979. 110. Levedi törzsszövetségétől Szent István államá-
ig. Bp., 1980. 485.

- 38 Niederhauser Emil. Bulgária története. Bp., 1959.
16--17.
- 39 Kristó Gyula. A feudális széttagolódás Magyarországon.
110.
- 40 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 124.
- 41 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 103 , 106..
- 42 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 101.
- 43 Melich János. A honfoglaláskori Magyarország... 89. 91.
- 44 Géza Fehér. Bulgarisch-ungarische Berichungen in den
V-XI. Jahrhunderten . Bp., 1921. 139.
- 45 István Kniezsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhun-
dert. Bp., 1938. 53.
- 46 István Kniezsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhun-
dert... 85--86.
- 47 István Kniezsa. Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhun-
dert... 55.

- 48 I. Kniezsa. Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. *Studia Slavica*. IX, /1963/ 28--32.
- 49 I. Kniezsa. Charakteristik... 33, 34--35.
- 50 I. Kniezsa. Charakteristik... 43--44.
- 51 J. Kniezsa. Charakteristik... 28.
- 52 Moór Elemér. Az Árpád-monarchia... 364--365.
- 53 Kiss Lajos. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1980. 166--167, 465, 720, 509.
- 54 Kiss Lajos i. m. 509.
- 55 Milleker Bódog. Délmagyarország középkori földrajza. Temesvár, 1913. 224.